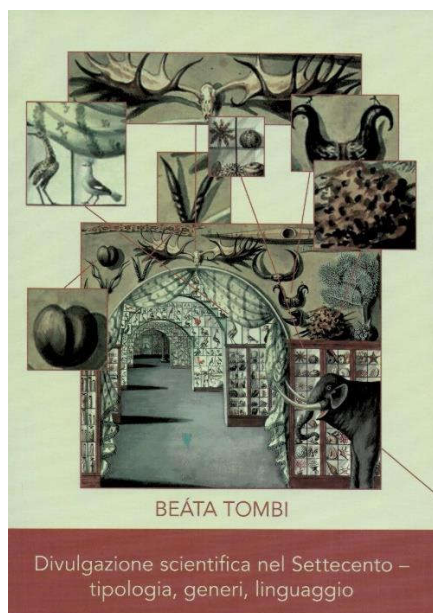

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/1/147-152>

Az irodalom és a tudomány találkozása: a XVIII. századi olasz ismeretterjesztő műfajok kialakulása

Beáta Tombi: *Divulgazione scientifica nel settecento – tipologia, generi, linguaggio* (Tudományos ismeretterjesztés az 1700-as években - tipológia, műfajok, nyelvezet), Budapest: Fakultás Kiadó, 2022.

Az 1700-as években korábban példa nélküli módon változott meg az átlagember és a tudomány kapcsolata.

Az egyre növekvő tudásvágy egészen új horizontokat nyitott meg, ennek következtében pedig egyre több művészeti alkotás állította középpontjába a tudományos felfedezéseket. Tombi Beáta *Divulgazione scientifica nel Settecento – tipologia, generi, linguaggio* című könyve részletes és átfogó ismertetőként szolgál mindazok számára, akik az irodalom és a tudomány között kialakuló kötetekre és az ennek nyomán megszülető műfajok sajátosságaira kíváncsiak olasz nyelven.

A kötet elején betekintést nyerhetünk az 1700-as években bekövetkező változásokra a társadalomban és a tudomány világában egyaránt. A második tudományos forradalom nyomán egyértelművé vált, hogy a tudomány nem alapulhat többé az arisztotelészi filozófián, mivel az el-

méleti háttérrel empirikus kísérletekkel kell alátámasztani, az egyházi dogmatizmus pedig hátráltatja a természettudományos fejlődést. Galilei, Newton és más fizikusok olyan forradalmat indítottak el, amely lassanként lehetővé tette a tudomány és a vallás szétválasztását, és néhány évtized leforgása alatt az átlagember is egyre közelebbi kapcsolatba került a legújabb felfedezésekkel. A tudás már nemcsak az egyház és az egyetemek viszonylag zárt világában összpontosult: létrejöttek az akadémiák, megjelentek az enciklopédiák és az ismeretterjesztő irodalom, egyre közelebb hozva a felvilágosodás emberét a tudományhoz.

A második fejezetben a XVIII. századi közszféráról olvashatunk. Részletes és átfogó betekintést nyerhetünk Habermas nyilvánosság-fogalmába (Habermas, 1971), illetve annak alakulásába a történelem során az ókori Görögországtól kezdve egészen a felvilágosodásig. Az 1700-as évek jelentős változást hoz a fogalom értelmezésében, mivel a középkorra jellemző ún. reprezentatív nyilvánosság a korban bekövetkező társadalmi, illetve gazdasági folyamatoknak köszönhetően szükségszerűen idejétműlttá válik, és a felemelkedő polgári réteg a városokban egyre inkább elhatárolja magát az arisztokráciától, ezáltal radikálisan újraértelmezve a nyilvánosság és a köz jelentését.

A korra jellemző társadalmi változások több új intézmény létrejöttét tették lehetővé: az akadémiák és az

újságok mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak többek között a nemesek otthonaiban működő szalonok, amelyek nemcsak a tudományos felfedezések és a forradalmi ötletek terjedését segítették elő, hanem a nők társadalmi szerepének átértékelésében is kulcsfontosságúnak bizonyultak. A kultúra és a tudomány otthonául az 1700-as években a kávéházak is szolgáltak, ahol az egyetemekhez képest oldottabb légkörben volt lehetőség a különböző gondolatok, felfedezések megvitatására, valamint alkalmanként kísérletek formájában történő bemutatására is. A kávéház intézménye számos országban vált népszerűvé, főként azért, mert meglehetősen sokszínű közönséget fogadott be, és pedagógiai funkcióval is bírt. Nem meglepő, hogy az első újságok egyfajta kötelekként működtek a különböző kávéházak között, így született meg Itália legemblematikusabb folyóirata, az *Il Caffè* is.

Már az 1600-as évek második felében komoly változások mennek végbe az újságírás területén: az eddig pusztán informatív jellegű kiadványok mellett helyet kapnak a tudományos jellegű napilapok és folyóiratok, melyek nemcsak a legújabb felfedezéseket és találmányokat hívatottak bemutatni, de a könyvpiac újdonságait is figyelemmel követik. Jelentős változást figyelhetünk meg a műfajok alakulásában is: mivel a szerzők célja immár sok esetben a tudományos eredmények közérthető formában történő bemutatása, az értekezéseket és az esszéket felváltják

a könnyedebb hangvételű levelek, a dialógusok, valamint a tömörebb cikkek. Újdonságként megjelentek továbbá az enciklopédikus folyóiratok, melyek teljesen száműzték lapjaikról a híreket, és csak és kizárólag a tudománnyal kívántak foglalkozni.

Elengedhetetlen megemlíteni az 1764 és 1766 között Milánóban Pietro és Alessandro Verri által szerkesztett és a fentiekben már említett folyóirat, az *Il Caffè* forradalmi szerepét. Különlegessége egyrészt abból adódott, hogy az *Accademia dei Pugni* nevű társaság tagjai által megvitattott meglehetősen széleskörű társadalmi, tudományos, jogi, gazdasági, orvosi stb. témákat fejtette ki közérthető, ám nem kifejezetten laikusoknak szóló módon, másrészt pedig abból, hogy mindezt Boccaccióra emlékeztető módon egyfajta kerettel látta el, melynek középpontjában a kávéház áll - mintegy összefűzve az írásokat akkor is, ha különböző szerzőktől származtak.

Az olvasók köre kiszélesedett: a folyóiratok már a városok lakosságának alsó és középosztályát, valamint a nőket is potenciális közönségüként tartották számon. Utóbbiak számára eleinte főként könnyedebb hangvételű, kevésbé tudományos jellegű cikkeket írtak, a folyóiratok hasábjain megjelentek a hétköznapi témák, a divat, az előadások. A nők lelkes olvasóknak bizonyultak, és nem túlzás azt állítani, hogy emancipációs törekvéseiket is nagyban elősegítette az irodalom. Később a tudomány a hagyományosan női témákban is utat tört magának, és új,

kifejezetten nőkre szabott „tudományágként” megjelent a divat, a főzés, a háztartás stb. is. Idővel pedig a természettudományok is helyet kaptak a nőknek szóló irodalomban is.

A harmadik fejezetben, mely az irodalom és a természettudományok kapcsolatát mutatja be, olvashatunk az irodalmi és a tudományos nyelvezet között évszázadok óta húzódó szakadékról és annak egyre szűkebbé válásáról. Az ismeretterjesztő irodalomban megfigyelhető nyelvezet leegyszerűsíti a tudományos szókincset és a laikus közönség számára is érthető formában mutatja be a legújabb felfedezéseket, ugyanakkor szakít az arisztotelészi retorikával is. Nyelvi szempontból kulcsfontosságú az is, hogy a tudományos forradalom egybeesik a latin nyelv dominanciájának egyre komolyabb megrendülésével és tudatos gyengítésével is, teret engedve az ún. *volgare*-nak, azaz a köznép által főként a beszédben használt nyelvnek.

A negyedik fejezetben végigkövethetjük az irodalom és a tudomány kapcsolatának kibontakozását. A bemutatott művek első csoportjába azok az írások tartoznak, melyek a tudományt magukban foglalva is megőrizték szépirodalmi jellegüket. Többek között Dante, Janus Panninius, Ariosto, Machiavelli vagy éppen Csokonai példáin keresztül megfigyelhetjük, hogy a tudomány már a reneszánsz óta áthatotta a szépirodalmi, illetve filozófiai alkotásokat is, de találkozhatunk ironikus megközelítésekkel is, ha pl. *Gulliver utazásai*-t vagy Molière egyes drámáit

olvassuk. Az 1800-as években pedig a tudomány már az egyre népszerűbbé váló regény műfajában is helyet követel magának: elég Shelley *Frankensteinjére*, Madách *Az ember tragédiájára* vagy Verne regényeire gondolnunk. A XX. században a pszichoanalízis mint új tudományág szintén nagy hatással volt a szépirodalomra, így például olyan szerzők műveiben is megtalálhatjuk, mint Italo Svevo, Csáth Géza vagy Thomas Mann. A második csoportba azokat a műveket soroljuk, amelyek megőrizték szigorúan tudományos jellegüket, és amelyekben a szépirodalom csupán a szöveget kiegészítő idézetek formájában jelenik meg - utóbbiak gyakran származnak ókori szerzőktől, pl. Plautustól, Catullustól vagy Lucretiustól. A harmadik csoportot azok a művek alkotják, melyek értelmezik, feldolgozzák a tudományos felfedezéseket, céljuk az ismeretterjesztés, a tudomány közérthető formába öntése az irodalom eszközei által. Már az ókorban is találhatunk néhány példát hasonló írásokra, a középkorban azonban az egyház fennhatósága és a latin nyelv kizárólagossága merev határokat szabott az ismeretek terjedésének. Az egyetemek működésének nyomán azonban egyre népszerűbbé vált néhány ismeretterjesztő műfaj, mint pl. a *quaestio*, a *summa* vagy az értekezés. A reneszánsztól kezdve egészen az 1700-as évek végéig folytatódik az ismeretterjesztő irodalom térhódítása, melyet jól példáz a didaktikus költészet népszerűsége.

A XVIII. században a tudományos forradalom és az újságírás fellendülése - ahogyan arra már korábban is utaltunk - megváltoztatta az átlagember és a tudomány kapcsolatát. Az igény az iránt, hogy a tudás ne csak egy szűk társadalmi réteg kiváltsága legyen, a mindennapok részévé tette a tudományt, ez a kapcsolat pedig számos új, többségében hibridnek nevezhető műfaj létrejöttét és virágzását eredményezte. A különböző műfajok határai elmosódtak, a korábban szigorúan betartott szabályok fellazultak, így az újonnan megszülető vagy a korábban már létező, ám alapjaiban újraértelmezett műfajokat már nem lehet a korábban érvényes kánonok szerint definiálni és taxonomikus rendszerben értelmezni. Az ötödik fejezetben megismerhetjük a párbeszéd, a tudományos levél, a didaktikus vers, az elbeszélés, valamint az újságcikk mint hibrid műfajok történetét és megkülönböztető jegyeiket, melyeket nem minden esetben könnyű feladat azonosítani.

A hatodik fejezetben valamennyi fent említett műfajt konkrét műveken keresztül ismerhetünk meg. A párbeszédet Francesco Algarotti *Newtonizmus hölgyek számára* (Algarotti, 1750) című műve példázza, mely többek között azért is különleges, mert Algarotti egy nemes hölgyet választ egyik főszereplőjéül. A műben megfogalmazódik a nemek egyenlősége a tudomány előtt, valamint az empirikus kísérletek fontossága, a tudományos témák pedig olykor meghökkentő keretbe foglalva

jelennek meg, pl. a divat világába kalauzolja a hölgyet.

A (fél)tudományos levél sajátosságai Giovanni Fabbroni levelezésén keresztül kerülnek bemutatásra, aki az 1700-as évek második felében a firenzei tudományos élet meghatározó alakja volt, és aki nem követte a középkorban meghatározott szerkezeti szabályokat, számos terminust elhagyva leegyszerűsítette és közérthetővé tette a szókincset, és a tudománynak a mindennapi életben történő hasznosítására helyezte a hangsúlyt a nehezebb, működést illusztráló leírásokkal szemben. Visszatérő elem a leveleiben az összefoglalás és az ismétlés, a magyarázatokat bevezető fordulatok használata.

A didaktikus vers műfaji határainak kitolódását Fracastoro Jeromos tankölteménye a francia kórságról (Fracastoro, 1765), valamint Zaccaria Betti *A selyemhernyóról* (Betti, 1765) című írásain keresztül ismerhetjük meg. Bár az eposz számos kötelező eleme megtalálható ezekben a költeményekben, pl. a propozíció, az evokáció vagy az állandó eposzi jelzők, a tudományos téma nem indokolja más tartalmi, illetve formai jegyek létjogosultságát, pl. a seregszemléét vagy az *in medias res* kezdését. A bukolikus költészet mitológiai háttérű idilli epizódjai és a való élet nyers és olykor kegyetlen volta között húzódó ellentét tökéletes hidat képez a különböző témák között, a tudomány megismerését a költő irodalmi keretek között teszi lehetővé. Mindez természetesen

ebben az esetben is szükségszerűen a nyelvezet egyszerűsítését és helyenként a tudományos precizitás sérülését eredményezi.

Algarottihoz hasonlóan Eusebio Sguario is felhívta a figyelmet a nők intellektuális egyenlőségére, sőt, akár fölényére is a férfiakkal szemben *Az elektromosságról* (Sguario, 1746) című ismeretterjesztő elbeszélésében, melyben több különböző műfajt is ötvöz. Sguario szerint a tudományos ismeretek átadását nem teszi lehetővé a ragaszkodás egy adott műfaj kereteihez, így könyvben találkozhatunk a párbeszéddel, a novellával vagy éppen az értekezéssel is, amit a kevésbé szigorú tematika is indokol: a központi téma köré ugyanis számos esetben fonódnak hosszabb-rövidebb kitérők. *Az elektromosságról* így összességében nem a szórakoztató, hanem az ismeretterjesztő irodalom kategóriájába sorolható, mint olyan elbeszélések sorozata, melyek pedagógiai céllal mutatják be a legújabb tudományos ismereteket egy narratív kontinuum mentén.

Az újságírás megszületése magával hozta az igényt, hogy a szerzők a tartalomra és az informativitásra koncentráljanak a formával szemben, a közönség tudásszomját előtérbe helyezve. Cesare Beccaria az illatokról írt cikkén (Beccaria, 1766), valamint Francesco Marinucci orvosi témájú írásán (Marinucci, 1781) keresztül láthatjuk, hogy az újságcikk kapcsolatot teremt író és olvasó között, célként

szem előtt tartva a közvélemény formálását is, nyelvezetében pedig a világosság és az egyszerű, közérthető megfogalmazás dominál. Rövidsége és a hagyományoktól való elrugaszkodása egyedülállóvá teszi és garantálja a népszerűségét az olvasók körében.

A *Divulgazione scientifica nel Settecento – tipologia, generi, linguaggio* rendkívüli részletességgel kalauzolja végig az olvasót az 1700-as évek társadalmi, tudományos és művészeti téren bekövetkező változásainak állomásain, lebilincselő olvasmányélményt nyújtva mindazoknak, akik nemcsak a felvilágosodás olasz nyelvű alkotásai iránt érdeklődnek, hanem komplex irodalomtörténeti ismeretekre szeretnének szert tenni a világirodalom terén is. Noha a címben a szerző az 1700-as éveket emeli ki, mint az elemzés fő tárgyát, valójában a korszakot megelőző és az azt követő évszázad jellegzetességeire is számos utalást találunk, meglehetősen széles irodalmi horizontot áttekintve.

Bibliográfia

Tombi, Beáta: *Divulgazione scientifica nel Settecento – tipologia, generi, linguaggio*, Fakultás Könyvkiadó, Budapest, 2022.

Algarotti, Francesco: *Dialoghi sopra la luce, i colori e l'attrazione*, Berlin, 1750, v.ö.: De Zan, Mauro: *La messa all'Indice del «Newtonismo per le dame»*, in Cremante, Renzo & Tega, Walter: *Scienza e letteratura nella cultura italiana del '700*, Il Mulino, Bologna, 1984, 133-147. o.

Beccaria, Cesare: *Frammento sugli odori*, in «Il Caffè» I.(4)

Betti, Zaccaria: *Il baco da seta*, Marco Moroni, Verona, 1765.

Fracastoro, Jeromos: *Della sifilide ovvero del morbo gallico*, Lelio della Volpe, Bologna, 1765.

Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971.

Marinucci, Francesco: *Risoluzione del Caso Chirurgico anatomico intorno all'occhio*, in «Efemerendi Letterarie di Roma», XVII, 1781.

Sguario, Eusebio: *Dell'elettricismo o sia delle forze elettriche de' corpi*, Venence Gio. Battista Recurti, 1746.

Katona-Kovács Lili Krisztina

italianista

Debreceni Egyetem

Olasz Tanszék